

DAYI, Özkan, “İlhanlı Devleti’nde Yargı Sistemi (1256-1335)”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, IV/1, Haziran 2021, s. 95-104.

Makale Türü: Tarih Araştırma

DOI No: <https://doi.org/10.48120/oad.937565>

Geliş Tarihi / Received: 15 Mayıs/May 2021
Online Yayın: 26 Haziran 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 24 Haziran/June 2021
Published Online: 26 June 2021

İlhanlı Devleti’nde Yargı Sistemi (1256-1335)

Özkan DAYI^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, BAYBURT.

* dayiozkan2525@gmail.com

+ ORCID: 0000-0001-8192-3445

Öz- Moğolların Ön Asya coğrafyasına gelmesi ile bölgede idarî ve kültürel açıdan yeni bir dönemin başladığını görmekteyiz. İdarî ve kültürel açıdan bir değişim dönemi olan bu zaman diliminde, İslâm medeniyetinin unsurları ile Bozkır Medeniyeti’nin bir parçası olan Moğol geleneklerinin iç içe geçerek 1231 yılından İlhanlı Devleti’nin yıkılışına kadar Ön Asya’da yönetimi oluşturan bütün sistemlere yerleştiğini görmekteyiz. Yargı sistemi açısından İlhanlı dönemi, Moğol tahakkümü öncesi yargı ve hukuk anlayışı olan İslam geleneği ile Bozkır Medeniyeti’nin yazısız hukuk kuralları olan Töre’nin Cengiz Han yasası ile yazılı hale getirilen hukuk anlayışının beraber yürütüldüğü bir dönemdir. İlhanlı Devleti’nin hukuk anlayışında şer’î hukuk ve Cengiz Han yasaları bir arada tatbik edilmiştir. Bu kültürel dönüşüm içerisinde, yargı sisteminde İslâmî anlayışın hâkim olduğu bölgede İlhanlı Devleti’nin kendi yargı sistemi içerisinde nasıl bir uygulama ile hareket ettiğini çalışmamızda inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler- İlhanlı Devleti, Yargı Sistemi, Şer’î Hukuk, Cengiz Han Yasası.

Judgment System in The Ilhanid State (1256-1335)

Abstract- With the arrival of the Mongols to the Middle East, we see that a new administrative and cultural era has begun in the region. In this new time period, which is a period of change, we see that the factors of the Islamic civilization and the Mongolian traditions, which were a part of the Steppe civilization, intertwined and settled in all the systems that formed the rule in Middle East from 1231 until the collapse of the Ilkhanid State. In terms of the judgment system, the Ilkhanid period is a period in which the Islamic tradition, which is the judicial and legal mentality before the Mongolian domination and the unwritten law rules of the Steppe civilization, were carried out together with the understanding of law that was formed by the law of Genghis Khan. In the legal understanding of the Ilkhanid State, sharia law and Genghis Khan laws were applied together. In this cultural transformation, we aim to examine the practice of the Ilkhanid State in the formation of its own judiciary in the region where the Islamic understanding is dominant in the judicial system.

Keywords – Ilkhanid State, Judgment System, Sharia Law, Genghis Khan Law.

Giriş

Moğol istilasının İnan coğrafyasında başladığı 1220 yılından sonra her alanda olduğu gibi yargı alanında da farklı bir dönemin Ön Asya coğrafyası için başladığını görmekteyiz. XIII. yüzyıla kadar İslâm fikhının etkin olduğu bu bölgede, Moğol hâkimiyeti ile Cengiz Han tarafından yazılı hale getirilen Cengiz Han Yasası olarak bilinen törenin yani Bozkır Medeniyeti'nin hukuk ve ahlak kurallarının uygulanmaya başlandığını bilmekteyiz. Yasa, sadece Ön Asya'ya gelip yerleşen Moğol konargöçerler için değil, burada yerleşik hayat süren halklar için de geçerli bir hale gelmişti. Böylece İlhanlı döneminde şer'î hukukun ve Cengiz Han yasasına dayanan hukuk anlayışının beraber tatbik edilmesi İlhanlı asrını her alanda olduğu gibi yargı sistemi alanında da ilgi çekici bir zaman dilimi haline getirmiştir.

Bu çalışmada söz konusu dönem hakkında bilgi veren birinci el kaynaklar ve araştırma eserler incelenerek şu sorulara yanıt verilmeye çalışılmıştır;

1. İlhanlı Devleti'nde yargı sistemi nasıldı ve dönemin kaynak eserlerinde bu sisteme dair neler anlatılmaktadır?
2. Cengiz Han yasası ve şer'î hukuk bir arada İlhanlılar tarafından nasıl tatbik ediliyordu?

Bu sorular doğrultusunda, daha önce İlhanlı yargı teşkilatının detaylı şekilde ele alınmamış olması bu çalışmaya yönelmemize sebep olmuştur. Çalışmamızda, İlhanlı Devleti'nin yargı sistemini genel hatları ile tanıtmayı öncelikle hedeflemekteyiz.

1. Cengiz Han İmparatorluğu'nda Yargı Sisteminin Genel Durumu

Büyük askerî başarılarla imza atan Cengiz Han, kurduğu devletini tam anlamı ile bir organize olmuş bir devlet haline getirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda Cengiz Han, bir devletin idarî yapısında ve işleyişinde gereken tüm kurumları oluşturmaya çalışmıştır. Resmî yazının anlayışı, idarî kadroların tayini, vergi tahsilinin düzenlenmesi ve Cengiz Han haleflerinin imâr işleri ile meşgul olmaları Moğol Devleti'nin teşkilatlanması için yapılan çalışmalar arasında gösterilebilir. Güçlü bir devletin devamını sağlayan düzenli ve belirli kaidelere bağlı bir yargı sisteminin gerekliliği de Cengiz Han döneminin itibaren anlaşılması ve bu dönemden itibaren yargı sisteminin dayandığı kanunlar Cengiz Han yasaları olarak düzenlenmiştir.

Cengiz Han'ın kurduğu devlette, Orta Asya'da Türk devletlerinde görülen yazısız normlar bütünü niteliğinde olan Töre anlayışına Moğolların da sahip çıktığı bilinmektedir. Yargı işlerinin düzene koyulmasında Cengiz Han'ın yanında müşavir olarak hizmet veren Uygur Türkleri'nin büyük etkisi olmuştur. Diyebiliriz ki; Türk devletleri tarafından yüz yıllarca uygulanmış olan Türk Töresi, bu

defa Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşunda ve teşkilatlanması sırasında yeniden gündeme gelmiştir.¹

Reaya ve yöneticiler tarafından ihtiram gören Töre, bu dönemde yazılı hale getirilerek Yasa adını almış, halk ve yöneticiler yasalara karşı sorumlu tutulmuştur. 1206 tarihindeki kurultaydan sonra kurumsallaşmaya başlayan Moğol Devleti'nde yasalar tomarlar üzerine yazılmış, bu tomarlara Yâsânâme-i Bozorg, Töre veya Tüncün adı verilmiştir.² Cengiz Han, yasalarını Moğol dilinde ve Uygur harfleri ile yazdırmıştı.³ Bu kanun metinleri, Moğol şehzâdelerinin hazinesinde korunmuş, her yeni Kaan'ın tahta çıkışında, kurultay toplantılarında veya askerî harekât söz konusu olduğunda bu metinlere müracaat edilmiştir.⁴ Moğol devlet teşkilatında askerî yetkililer Moğol kabilelerinden seçildiği halde, yarguci ve bitikçilerin Uygur Türkleri'nden olduğu bilinmektedir.⁵ Cengiz Han hayatta iken yasaların toparlanması, korunması ve yazıya geçirilmesinden kısaca Yasa işlerinden oğlu Ögedey ve Çağatay sorumlu idiler.⁶ Cengiz Han zamanında yargu mahkemelerinin kurulduğu bilinmektedir. Cengiz, Hârizmşâh hükümdarını takiben Hucend'e geldiğinde burada bir yargu teşkil etmiş, suçlu görülen bazı Uygurlar yasa gereğince katledilmişlerdir.⁷

Tüm Moğol İmparatorluğu'nda bütün işler bu kanunlara göre düzenlenmekteydi.⁸ Cengiz'in tespit ettirdiği yasaların, eski Türk yasalarından yararlanılarak yapıldığı da bir gerçektir. Yasanın ihtiva ettiği hukukî esasların çoğu Türk kavimlerinin geleneksel hukukî esaslarıdır. Bunun için Cengiz yasası eski Türklerin hukukî esaslarını kapsayan kaynaklardan sayılmaktadır.⁹

Şehzâdelerin hazinelerinde bu Büyük Yasanâme'den bir örnek bulunurdu. Büyük Han seçimi, ordu teşkili, büyük seferler düzenlenmesi, idarî ve malî uygulamalarla, yargılamalar sırasında yasaya müracaat edilirdi. İlk yasa uygulayıcı olarak Cengiz Han'ın altıncı kardeşi olarak kabullenmiş olduğu Tatarlar'dan Şigi Kutuk'u görmekteyiz. O, Cengiz Han'ın ilk yüksek mahkeme reisi Yeke Yarguci yani Baş Yarguci olmuş ve Cengiz Han onun yapması gereken işleri şu şekilde sıralamıştı: Senin sözüne herkes itaat etsin. Büyük ulusun içinde hırsızları cezalandır, yalanı ortadan kaldır, ölüm cezasına layık olanları, öldürt, para cezasına müstehak olanlardan para cezası al! Bu işlerin yapılması sırasında: Halkın taksim işi ve mahkeme kararları Koko Debter'e yani Mavi Defter'e yazılıp, zaptedilsin, diye emir vermişti. Yasanın hazırlanması ve saklanması ilgili olarak da; Şigi Kutuk'nun benimle istişare ederek ak kâğıda mavi yazı ile yazarak defter halinde tesbit ettiği esaslar nesilden nesile intikal etsin ve onu kimse değiştirmesin, değiştirmeye kalkışanlar cezalandırılsın, diye Cengiz, emir vermişti.¹⁰

Cengiz Han zamanında belirlenen bu yasalar, Cengiz'in halefi Ögedey zamanında da aynen geçerliliğini korumuştur. Ögedey Kaan, kardeşlerinin hepsinin biatını alarak tahta çıkmış¹¹, Ögedey'in çıkardığı ilk yasa ise, Cengiz Han'ın yasalarının yürürlükte olduğunu ilan eden yasa olmuştur.¹² Ögedey Kaan zamanında idarî kadroların başında bulunan memurların birbirleri ile anlaşamamaları durumunda

¹ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1994, s.117; İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yay., İstanbul 2003, s. 14; *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev. Ahmet Temir), TTK, Ankara 1995, s. 133-134.

² Mu'ineddin Natanzi, *Muntehabu'l-Tevârih*, Tahrân 1373 hş., s. 168; Şehâbeddin Abdullah b. Fazlullah Şirâzi, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, (Tsh. Abdulmuhammed Âyeti), Müessesesi-i Mutâlâ'at ve Tahkîkât-i Ferhengi, Tahrân 1372 hş., s. 293.

³ Mollâ Ahmed Tetevi-Asâf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, (Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyi Meed), VI, Şirket-i İntişârât-i 'İlmî ve Fehengi, Tahrân 1382 hş., VI, s. 3743; M. Baron C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, (Çev. Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov), IQ Yay., İstanbul 2006, s. 163.

⁴ Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, (Tsh. Mansûr Servet), İntişârât-i Emir Kebîr, Tahrân 1362 hş., s. 39.

⁵ Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, 118.

⁶ Abbas İkbâl Âştîyânî, *Târih-i Mogûl*, Emir Kebîr, Tahrân 1365 hş., s. 78.

⁷ Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim Muhammed), İntişârât-i Emir Kebîr, Tahrân 1343 hş., s.240.

⁸ Kadyânî, Abbas, *Târih Ferheng-i ve Tameddon-i İrân der Devre-i Mogûl*, İntişârât-ı Ferheng-i Mektûb, Tahrân 1384 hş., s.62.

⁹ Özkan Dayı, *Ortaçağ Türk Devletleri'nde İç Güvenlik ve Asayiş*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2014, s. 78.

¹⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev. Ahmet Temir), s. 135-136; Âştîyânî, Abbâs İkbâl, *Târih-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûri*, I-II, İntişârât-i Nâmek, Tahrân 1374 hş., s.77, 96.

¹¹ Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, I, s. 144; Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddin Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud Benâketî, *Târih-i Benâketî*, (Tsh. Ca'fer Şe'âr), Tahrân 1348 hş., s. 382; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 244.

¹² Reşidüddin Fazlullâh, *Câmi'u'l-Tevârih*, (Tsh. Doktor Behmen Kerîmî), İntişârât-i İkbâl, Tahrân 1374 hş., s. 454; Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, I, s. 149; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 249.

Kaan'ın huzurunda yargılandıkları da bilinmektedir. Moğol hükümdarı aynı zamanda ülkenin en yüksek dereceli yargıci idi. Horasan Valisi Cin Timur ölünce onun yerine Horasan valisi olmak isteyen oğlu Edgü Timur, Horasan valisi olan Körgüz aleyhine harekete geçmiştir. Körgüz ile olan anlaşmazlıkları çözmek için Ögedey Kaan, Cinkay ve Taynal'a onları yargılatmış, mahkeme sonunda Körgüz haklı bulunmuş ve Edgü Timur davayı kaybetmiştir.¹³ Başkent Karakurum'daki bu mahkeme birkaç ay devam etmiş, tartışmaların sonu gelmeyince Kaan, bizzat yargıya iştirak ederek onlara sorular yönelmişti. Yargı sonucunda Ögedey Kaan, Sizi şimdi Körgüz'ün emrine veriyorum. Cengiz Han'ın yasalarına göre işlediğiniz suçların cezası ölümdür. Fakat uzak yerlerden geldiğiniz ve çocuklarınız sizi evde bekledikleri için bu defa canınızı bağışlıyorum demiş, Körgüz'e yönelerek, davacıları affettiğini, onların başına bir şey geldiği takdirde bunu hayatıyla ödeyeceğini söylemiştir.¹⁴ Böylece kaanların bizzat mahkemelere katıldığı ve yargıç olarak hüküm verdiklerini öğrenmekteyiz.

Güyük tahta çıktıktan sonra yaptığı işlerden biri de; babasının koyduğu yasaların yürürlükte olduğunu, bu yasaların değiştirilmeyeceğini bildirmek ve babasının al tamgasıyla mühürlenmiş olan her yarlığın kendisi görmese de geçerli olduğunu duyurmak için yasa çıkarmak olmuştur.¹⁵ Güyük Kaan zamanında Moğol İmparatorluğu'nun başyargıci olan, Yeke Yarguci Nastûri mezhebine mensup Bulgay'ı, kanûnâmelerin tanzimi ile görevlendirmiştir. Yeke Yarguci Bulgay'ın emrinde birçok bitikçi bulunmaktaydı.¹⁶ 1256 tarihinde Mengü Kaan'ın vefatından sonra Moğol Devleti'nin tahtına oturan Kubilay Kaan, Cengiz yasasının korunması hususunda emirler vermiştir.¹⁷

Mengü Kaan zamanında da yargı anlayışında Cengiz Han yasasının devam ettirilmesi gerekliliği esas idi. Mengü Kaan'ın huzuruna çıkan ve Moğol Devleti'nin batı bölgelerinin yönetimi için görevlendirilen Emir Argun Aka, Horasan'a döndüğünde bütün vezirleri huzurunda toplatmış, yarlığ muhtevası okunduktan sonra Mengü Kaan, yasaların hükmüne titizlikle uymaları, yasaya uymayıp halka zulmedenlerin suç işlemiş sayılacağı ve cezalandırılacakları konusunda ikazda bulunmuştu.¹⁸

2. İlhanlı Devleti'nde Yargı Sistemi

1256 tarihinde Mengü Kaan'ın Ön Asya'ya İlhan Hülëgü'yü göndermesi ile İlhanlı Devleti'nin resmen kurulduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde Emir Argun, Hülëgü Han'ın İran'a gelmesi ile onun buyruğuna girmiş ve Karakurum'a giderik Moğol yargı sistemi ile ilgili bilgi edinerek İran coğrafyasına dönmüştür. Emir Argun, Hülëgü'nun huzurundan ayrıldıktan sonra Cemâleddin Has Hâcib, Hülëgü'ya giderik Emir Argun'a karşı muhalefet etmiştir. Daha sonra Emir Argun başkente vardığında orada aleyhinde hazırlanmış raporlar huzurda okunmuş ve Hıray kâtipleri bu raporu incelemekle meşgul olmuşlardır. Yargıdan Argun haklı çıkınca, yargıç mahkemeden sonra bazılarını hemen başkente öldürtmüştür.

Elebaşlarından bazılarını da Emir Argun'a teslim etmiş, Emir Argun ise Cemâleddin Has Hâcib dışındakileri Tus'ta cezalandırmıştır.¹⁹ Emir Argun, 1258'de Horasan'a dönünce başkentte önemli işlerin nasıl halledildiğini gözleri ile görmüş, en ince ayrıntılarına kadar dikkat etmiş, soruşturma ve yargılama usullerini öğrenmiş olduğundan malî işlerde soruşturma açmıştır. Suçu görülen bazı vergi memurlarını cezalandırmış, bu sırada Hoca İzzeddin'e hazine işlerinin yönetimi bırakılmıştır.²⁰

Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ* adlı eserinde, Bağdat kuşatması sırasında altı yarlığın Bağdat'ın farklı altı yönünden altı okla şehre atıldığı ve bu yarlıglara göre şehirde yaşayan ulemâ, Hristiyan, seyyid, kâdı ve savaşa karışmamış olanların emniyet içerisinde olacağı aktarılmaktadır.²¹ Bu bilgi bize Hülëgü zamanından itibaren kâdıların ayrıcalıklı bir sınıf olarak algılandıklarını göstermektedir. Hülëgü tarafından Bağdat'ta Abbâsi hilafeti sonlandırıldıktan sonra Hülëgü, Nizâmeddin Bendenicin'i şehrin kadu'l-kudatlığına tayin etmiştir.²² Hülëgü'nün kurduğu İlhanlı Devleti kadroları içerisinde yer alan Suncak Noyan, İlhanlıların Baş Yarguci olarak görevlendirilmişti.²³

Kâdu'l-Kuddâtın bizzat İlhanlı hükümdarı tarafından tayin edildikleri bilinmektedir. Bunun yanında İlhanlılar zamanında şehir hâkimlerinin yani ileri gelen yerel yöneticilerin de kâdıları tayin edebildikleri görülmektedir. İlhan Abâkâ, Şîrâz şehri kâdılığı için Mevlânâ Kâdu'l-Kuddât Sa'îd Nâsıru'l-melle Abdullah ve Mevlânâ Kâdu'l-Kuddât Ruknu'l-melle Ebû Muhammed Yahya'yı görevlendirmişti.²⁴ Abâkâ, babası Hülëgü'nün vefatı üzerine İlhanlı tahtına oturduğunda Hülëgü zamanında mevcut olan ve onun emri ile çıkan bütün yasanın aynen devam ettiğini ilan etmiştir.²⁵ İlhanlı hükümdarlarının yasanın devamlılığında yana olan tutumları ile yargının sağlam bir şekilde devam ettirilmesi gerekliliğine inandıklarını görmekteyiz.

İlhan Argun zamanında Cengiz Han yasası ve Moğol gelenekleri, Ahmed Teküdar döneminde güçlenen İslâmî şerî'atin yerini almıştı.²⁶ İlhan Argun döneminin en önemli siyasi sıkıntılarında biri olan Vezir Şemseddin Cüveynî ve ailesinin ayrgılanarak yasaya çarptırılmasıdır. Bu dönemde Irak incüalarını elinde bulunduran Mecdeddin Kazvîni, Argun'un huzurna gelerek kıymetli olan incüaların, Sâhib-i Dîvân'ın çocukları tarafından ele geçirildiğini ve bu yüzden Irak vergisinin birden bire düştüğünü arz etmiştir. Gelişen olaylar ile birlikte şehzâdeliğinden beri vezir Cüveynî'ni ve onun çikâyetçi olan Argun Han, Sâhib-i Dîvân Şemseddin'i ve diğer çocuklarını yasaya çarptırmalarını buyurmuştur.²⁷ Devlet işlerindeki yolsuzluk iddiaları ve devlet malının haksız yere ele geçirildiği ithamı bu dönem devlet adamlarının sonunu hazırlayan unsurlardan biri olmuştur.

Keyhâtü dönemine gelindiğinde 1291 tarihinde vezir Sadreddin Ahmed Hâlidî Zencânî'nin kardeşi Kutb-i Cihân unvanı ile anılan Kutbeddin, İlhanlı ülkesinin Kâdu'l-Kuddât makamına yani İslâmî yargı sisteminin en başına getirilmiştir.²⁸ Kâdu'l-Kuddât makamına Keyhâtü zamanında yapılan bu atama ile her ne kadar Moğol

¹³ Mîr Seyyid Hamîdeddin Muhammed b. Seyyid Burhâneddin Hâvendşâh b. Kemâleddin Mahmûd el-Belhî Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, V, Pirûz, Tahrân 1339 hş., s. 186-187; Âştîyânî, *Târih-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûri*, I-II, s. 168-169.

¹⁴ Reşîdüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 485; Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, II, s. 224-225.

¹⁵ Muhammed b. Hândşâh b. Mahmûd, *Ravzatü's-Safâ*, V, (Tsh. Cemşid Kiyânfer), İntişârât-ı Esâtîr 1380 hş., s. 533.

¹⁶ Berthold Spuler., *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 304, 315; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, 121; Bahaeddin Ögel, *Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Yay., İstanbul 2002, s.153-155.

¹⁷ Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 15.

¹⁸ Reşîdüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 597; Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, II, s. 256-257.

¹⁹ Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, II, s. 258-259.

²⁰ Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, II, s. 261.

²¹ Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, V, s. 235.

²² Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, V, s. 250.

²³ Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 32; Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Nizâmu't-Tevârih*, (Tsh. Mîr Hâşim Muhaddes), Tahrân 1382 hş., s. 133.

²⁴ Vassâfu'l-Hadra, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 117.

²⁵ Reşîdüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 743; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, V, s. 276-277; Benâketî, *Târih-i Benâketî*, s. 427.

²⁶ Vassâfu'l-Hadra, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 134.

²⁷ Reşîdüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 820; Âştîyânî, *Târih-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûri*, I-II, s. 231.

²⁸ Reşîdüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 834; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, V, s. 367; Gıyâseddin b. Humâmeddin el-Hüseynî Hândmîr, *Habîbu's-Siyer*, (Tsh. Doktor Muhammed Debîr Siyâkî), III, Kitâbfürûş-i Hayyâm, Tahrân 1333 hş., s. 135; Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 160; Kazvîni, Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî, *Târih-i Guzide*, (Haz. Abdülhüseyn Nevâ'î), İntişârât-ı Emir Kebîr, Tahrân 1387 hş., s. 600.

istilasından sonra varlığını devam ettirse de, şer'î mahkemelerin bu dönemde yapılan atama ile resmîyet kazandığını söyleyebiliriz. İlhanlı Devleti'ne bağlı Kirmân bölgesinin hâkimi olan Kutlug Hâtûn, 1290 tarihinde Kirmân kadılığına Mevlânâ Yahya'nın oğlu Mevlânâ İmâmeddîn'i ve Mevlânâ Şerefeddîn Sadîkî'yi atamıştı.²⁹ Yine Keyhâtû zamanında İlhanlılara tabi hanedanların hâkimiyet bölgelerinde kâdî ataması yapıldığı bilinmektedir.

Gâzân Mahmûd Han zamanında yasa esasına dayanan yargı sisteminin ve İslâmî hukuk temelindeki yargı sisteminin etkin bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Gâzân Han'ın İslâmiyet'i kabulü ile İslâm hukuku, Moğol örfüne dayanan yasa hukukunun yavaş yavaş yerine geçmiştir. Yine Gâzân Han döneminde yasa hukukunun da varlığının özellikle İslâm hukukuna ters düşmeyen hususlarda devam ettiğini söyleyebiliriz.³⁰ Olcâyütü Muhammed Han döneminde de İslâmî kanunlar varlığını devam ettirmiş, hatta Olcâyütü Han, abisi Gâzân Han zamanında yürürlüğe giren tüm kanunların aynen devam ettirilmesi hususunda ferman çıkarmış ve kanunların asla tahrif edilmemesi gerektiğini emretmiştir.³¹ Kâdılık makamı Cengiz Han zamanında vergiden muaf tutulmuş, bu durum Gâzân Han zamanında da devam ettirilmiştir.³² Ebû Sa'îd Bahadır Han, babası Olcâyütü'nün kanunlarını devam ettirmiştir.³³

Diyebiliriz ki; şer'î hükümlere uygun yargı sistemi, İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan Gâzân Mahmûd Han zamanına kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Gâzân Han ile yeniden Ön Asya coğrafyasında güçlenen İslâm hukukunun yanında, Moğol adetlerine ve Cengiz yasasına dayanan bir örfî hukukunda varlığı söz konusudur. İlhanlılar zamanında yargının içerisinde bulunduğuşu bu iki durum, yargı sisteminin rüşvet ve yalancı şahitler ile doğru işleyememesi ülke genelinde oldukça olumsuz bir durum idi. Bu gidişat, her alanda İlhanlı Devleti'nde ıslahatları başlatan Gâzân Mahmûd Han zamanında düzeltilmeye çalışılmıştır. Halkın asayişini ve huzurunu sağlamanın en etkili yolu doğru kararlar veren ve işleyen yargı sisteminden geçtiğini bilen ve ıslahatların daha etkili yürütülmesini amaçlayan Gâzân Han, şer'î mahkemeleri de ıslahatı içerisine dâhil etmiştir.³⁴

İlhanlı dönemi yargı sistemini ikiye taksim edebiliriz; bunlardan ilki İslâm hukuku, diğeri ise Cengiz Han yasasına ve Moğol örfüne dayanan hukuk.

İlhanlı ülkesi içerisinde yaşayan Müslüman halk bu dönemde İslâm hukukunun yargı sistemi ile davalarını çözüme kavuşturmakta idi. Bu yargı sisteminin mahkemelerine bu dönemde Dâru'l-Kazâ denilmekteydi.³⁵ Dâru'l-Kazâ, Dîvân-i Kazâ'nın nezaretinde, Müslüman kâdılar tarafından idare ediliyordu. Şer'î ilme hâkim olan ve bu ilim ile yargıda bulunan kâdılar, makam ve rütbelerini şer'î ilme ve dinî ilimlere olan hâkimiyet derecelerine göre yükseltmekteydiler.³⁶ Kâdılar buldukları şehirlerde itibar görürler, şehir dâhilinde bir konakta ikâmet ederler ve hanedan huzuruna davet edildiklerinde onlara bir elçi gönderilirdi.³⁷ Kalkaşendî'ye göre,

İran'ın Moğollar tarafından zaptından sonra İslâmî kanunlar ile Moğol geleneğinden ortaya çıkan kanunlar birbirlerine karışarak İlhanlı yargı sisteminin oluşturmuştur. Dîvân-i Kazâ, ilk zamanlarda Moğol kanunlarına göre idare edilse de, İslâmiyetin Moğollar tarafından kabulü ile şer'î hukuka göre idare edilmeye başlandı.³⁸ Reşidüddîn'in aktardığına göre, bu dönemde mal, mülk sevdası içerisinde olanlar yalancı şahit ve sahte belgeler ile hilelere başvurarak yargıyı şaşırtmaya çalışıyorlardı. Bu bağlamda rüşvet vermek ve almak oldukça yaygındı.³⁹

Bir beldeye veya şehre Moğol askerî harekâtı düzenlenmeden önce o bölgede bulunan muteber kişilere ve kâdırlara Moğollara sığınmaları ve saldırılardan zarar görmemeleri için izin verildi.⁴⁰ Ayrıca bu dönemde kâdılar şehrin eşrafından sayılmakta idiler.⁴¹ Kâdıların toplu içerisinde sadece halk tarafından değil aynı zamanda devlet adamları tarafından da ihtiram gördükleri bilinmektedir. Hâce Reşidüddîn Fazlullah Hemedânî Simnân ve Dâmgân hâkimi olan oğlu Abulmûmin'e yazdığı mektupta bu bölgenin kâdısı olan Abdülkerîm Simnânî'ye saygıda kusur etmemesi gerektiğini ve Simnânî'nin sözünden çıkmamasını oğluna tavsiye etmiştir.⁴²

İlhanlı hükümdarlarının Gâzân Han'dan sonra İslâmiyet'i kabul etmeleri ile İlhanlı idarî dîvânları içerisinde Dîvân-i Mezâlim adı ile yargı işlerinden sorumlu bir birim kurulmuştur. Bu dönemde yapılan ıslahat ile, dava Moğollar arasında ise veya bir Moğol ve Müslüman arasında görülüyor ise, mahkeme hükmünü örfî kanuna göre vermekte idi. Kâdılar, melikler ve bitikçiler ayda iki kez buldukları şehrin Cuma Mescidi'nde Dîvânü'l-Mutâla'a adı verilen bir mahkeme teşkil etmekteydiler.⁴³ Nahcivânî'nin aktardığı bilgiye göre bu dîvân haftada bir gün vezir, ulus emiri ve kâdılarının huzurunda teşkil edilmekteydi. Ayrıca bu mahkemede meşâyih, eşraf ve ekâbir hazır bulunurlardı.⁴⁴

Davacılar, kâdının huzurunda onları himaye etmeyen kişiler olmaksızın bulunurlar, mahkemede davacıyı himaye eden kişilerin olmasına izin verilmezdi. Böyle bir durumda kâdının etki altında kalacağı düşünülerek mahkeme başlatılmazdı.⁴⁵ Üzerinden otuz yıl geçen, karar alınan davalar için otuz yıl zarfında itiraz edilmemiş ise bu davanın yeniden görülmesine izin verilmezdi.⁴⁶ Bu dönemde oldukça yalancı şahitliğin önüne geçmek için kâdılarının şahitler konusunda çok dikkatli olması, şahitlerin doğru veya yalancı şahitlikleri hususunda iyi tahkikat yapılması ve bundan emin olunduktan sonra mahkeme kararının verilmesine Gâzân Mahmûd Han döneminde özellikle dikkat edilmesi istenmiştir. Her bir şahide ayrı ayrı soruların yöneltilmesi, verilen cevaplara arsındaki farklılıkların iyice değerlendirilmesine ihtimam gösterilmesine özen gösterilmiştir.⁴⁷ Kâdılar tarafından alınan kararların uygulayıcıları şehrin hâkimi konumunda olan kişilerdi. İlhanlı hükümdarı tarafından eyaletlere yargı hakkında hüküm içeren fermanlar gönderilir, bu fermanların yöneticiler tarafından alındığına dair yazılı belgeler yetkililerden alınır.⁴⁸ Gâzân döneminden itibaren adalet işlerine önem verilir olmuş, hatta yargı için büyük komisyonlar oluşturulmuş

²⁹ Nâsireddîn Münşî-i Kirmânî, *Simt-ul 'Ula lil Hazret-il 'Ulyâ der Târih-i Karahitayiyân-i Kirmân*, (Tsh. Abbâs İkbâl Kâşânî), İntişârât-i Esâtîr, Tahrân 1362 hş., s. 51.

³⁰ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 268.

³¹ Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 252; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 270.

³² Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, 1005.

³³ Vassâfu'l-Hadra, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 341.

³⁴ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 326-332.

³⁵ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, 836.

³⁶ Kerîmüddîn Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Tsh. Osman Turan), TTK Yay., Ankara 1999, s. 90.

³⁷ Hüseyin b. Ali b. Cafer İbn-i Bibî, *Ahbâr-i Selâcika-i Rûm Ahbâr-i Selçukîyye El-Evâmîrî'l-'Alâyye fî'l-Umûrî'l-'Alâyye*, (Tsh. M. Cevad Meşkûr), İntişârât-i Kitâbîfurûşî-yi Tahrân, Tahrân 1350 hş., s. 9, 103.

³⁸ Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fî Sinâ'ti'l-İnşâ*, Dâru'l-Kutb, Kahire 1337 h. s. 424.

³⁹ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, 1021-1022.

⁴⁰ Seyf b. Muhammed b. Yakûb Herevî, *Târihnâme-i Herât*, (Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd), İntişârât-i Esâtîr, Tahrân 1383 hş., s. 106.

⁴¹ Petruşevsky, I. P., *Târih-i İctimâ'î- İktisâdîyi İrân der Devre-i Mogûl*, (Trc: Ya'kûb Âjend), İntişârât-i İtlâ'ât, Tahrân 1369 hş., s. 37-38.

⁴² Reşidüddîn Fazlullah Hemedânî, *Sevânihu'l-Efkâr*, (Tsh. Muhammed Takî), İntişârât-i Kütübhanê-i Merkezi, Tahrân 1358 hş., s. 37-39.

⁴³ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1006; Vassâfu'l-Hadra, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 327.

⁴⁴ Muhammed b. Hindüşâh Nahcivânî, *Dustûru'l-Kâtib fî Ta'yînu'l-Merâtib*, İdâre-i İntişârât-i Dâniş, II, (Tsh. Abdülkerîm Alioğlu Alizâde), Moskova 1976, s. 84-91.

⁴⁵ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, 1006.

⁴⁶ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, 1015.

⁴⁷ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1016.

⁴⁸ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1013.

ve titizlikle çalışan bu komisyonların başına erat Kâdısı Fahrüddin gibi dönemin büyük âlimleri getirilmiştir.⁴⁹

Tüm İslâm devletlerinde olduğu gibi mahkeme kayıtlarının kaydedilmesi ve hukuk ile ilgili mektup, senet ve hükümlerin bir yerde toparlatılması İlhanlılar zamanında da mevcut idi. Yargı sistemi dâhilindeki örnek teşkil eden senetler, ciltlenerek bir araya getirilmekte, bu senetler şer'î hukuka hâkim ulemâ tarafından da tasdik edilerek İlhanlı ülkesinin bütün vilayetlerine gönderilmekteydi. Bu dönemde Divân-i Kazâ, mahkeme yargılarını ve Dâru'l-kazâ senet ve ahkâmını tanzim etmek ile görevli idi.⁵⁰ Ayrıca Nâzir-i Memâlik Makamı, İlhanlılarda bu vazifede olan kişi büyük divân işlerini tanzim ve malî işlere ait hazine işlerini tertip ederdi. Emirlerin, tümen beylerinin ve divâna müdâvim kâtiplerin ve sair sınıfların maaşlarını verir, rütbe ve memuriyetlerin tevcihinde görüşü alırdı. Bütün divân evrâkı ve berâtlar muhtelif divân defterleri yargunâmeler, bu üst düzey memurun pervanesi ile yazılırdı. Bu görevlinin emri altında olmak üzere vilâyetlerde memurlar bulunmaktaydı.⁵¹ Davacılar ya da mahkemeye başvuranlar tarafından mahkemeye sunulan belgeler, kâdının yargılaması sonucunda geçersiz ya da hükmü olmayan belge olarak kabul edildiğinde; geçersiz olan bu evrâk, bir daha mahkemelerin huzuruna gelmesin ve yargıyı olumsuz bir şekilde engellemesin diye kâdının huzurunda bulunan ve içi su dolu bir kaba mürekkebi akması ve hükümsüz olması için bırakılırdı. İçi su dolu olan bu kaba, Tâs-i Adl denilmekteydi.⁵²

Olcâyât Muhammed Han zamanında Hâce Reşidüddin Fazlullah Hemedânî'nin desteği ile İlhanlı ülkesinin Kâdıu'l-Kuddât makamı Şâfi' mezhebinin önde gelen âlimlerinden olan Mevlânâ Nizâmeddin Abdülmülk Merâgai'ye Olcâyât tarafından verilmişti.⁵³ Bu dönemde Şii mezhebinden olan Seyyid Tâceddin Âveci'nin katledilmesi ve cesedinin Hanbelî mezhebi mensubu olanlar tarafından atların ayakları altına atılması ile gelişen olay üzerine Olcâyât Han oldukça öfkelenmiştir. Bunun üzerine dönemin Kâdıu'l-Kuddât'ı Hanbelî topluluğunu uyarmış, Hanbelîlere kendi mezheplerinden artık kâdı atanmayacağını ve yargıda bundan sonra Şâfi' mezhebine tabi olacaklarını bildirmiştir.⁵⁴ Yine Olcâyât Han zamanında Herât Kâdıu'l-Kuddât'ı olarak Mevlânâ Sadreddin Haysârî tayin edilmiştir.⁵⁵

a. İlhanlı Devleti'nde Şer'î Yargı

a.1. Kâdıu'l-Kuddât

Kâdıu'l-Kuddât, İlhanlı hükümdarı tarafında tayin edilmekteydi.⁵⁶ Bu makamın başında olan kişi, akli ve nakli ilimlere, tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlerde oldukça bilgili olmak zorunda idi.⁵⁷ Kâdıu'l-Kuddât, davaların sonuca ulaşması, senetlerin onaylanması, nâib, kâtib ve müverrihlerin atanması ve hakkın bâtıldan ayrılması ile vazifeli idi.⁵⁸ Herevî'nin aktardığı bilgiye göre, Kâdıu'l-Kuddât makamına tayin edilen ataması bir Cuma günü Cuma Mescidi'nde okunarak ilan edilir ve Kâdıu'l-Kuddât görevine başlardı.⁵⁹ Ayrıca Kâdıu'l-Kuddâtlar vergiden muaf olup, evkâf işlerinden de sorumlu idiler.⁶⁰ Kâdıu'l-Kuddât, kendi adına bir nâibi şehirlere gönderirdi.⁶¹ Kâdıu'l-Kuddât

makamı Divân-i Kazâ-yi Memâlik veya Kâdıu'l-Kuddâhi Vakti olarak adlandırılmaktaydı.⁶²

Herevî'nin Sadreddin Haysârî'nin Olcâyât Han tarafından Herat Kâdıu'l-Kuddâtı olarak atanması üzerine verdiği bilgiden yola çıkarak Kâdıu'l-Kuddât'ların görevlerini; yetimlerin mallarını koruma, kâdi, hâtib, imâm, muhtesib atama, mescid, medrese, hângâh ve hayır kurumlarının evkâfını koruma, tüm şer'î işleri yerine getirme diye genel olarak sıralayabiliriz. Bütün bu bilgilere ek olarak Herevî, Herât ve civarındaki kâdıların al tamgalı kâdılık belgelerini Mevlânâ Sadreddin Haysârî'ye teslim etmeleri gerektiğini de aktarmaktadır.⁶³

a.2. Kâdıu'l-Kuddât Nâibi

İlhanlılar zamanında Kâdıu'l-Kuddât nâibi, Kâdıu'l-Kuddât adına Irak-i Arâb ve Azerbaycan bölgelerinde Kâdıu'l-Kuddât makamının vazifelerini yerine getirmekteydi. Nâib bu coğrafyalarda vakıf mallarının sekreterliğini, mübaşirlerin ve dinî yetkililerin azil ve atamalarını yapar, ayrıca Kâdıu'l-Kuddât adına imza ve mühür hakkına da sahipti. Bunların dışında mahkeme zabıtlarının tutulması, şahit ve kâtiplerin sorumluluğu, dava kayıtlarının tutulması, bu davaların tarihlerinin kaydedilmesi, kâtib tayini, Beytu'l-Mâl'in ve yetim haklarının korunması Kâdıu'l-Kuddât nâibinin görevleri arasındaydı.⁶⁴

a.3. Vilâyet ve Nahiyeye Kâdıları

Vilâyetlere ve nahiyelere Kâdıu'l-Kuddât tarafından seçilen kâdılar gönderilmekteydi. Vilâyet dâhilinde bulunan diğer kâdılar, vilâyet kâdısına tabi idiler.⁶⁵ Vilâyet kâdıları, vilâyetleri içerisinde bulunan şehir ve nahiyelere kâdı seçebilir ve tayin edebilirlerdi. Vilâyet kâdısı tarafından tayin edilen bu kâdılar, her ay kendi bölgelerinde yaptıkları mahkemelere ait olan senetleri ve kayıtları vilâyet kâdısına göndermekteydiler.⁶⁶ Vilâyette görev yapan en düşük rütbeli kâdılar, köylerde görev yapmaktaydılar. Köy kâdılarının yargılama ve emlak senetlerini yazma gibi görevleri bulunmuyordu. Onlar hutbe okuyabilir, borç senetleri düzenleyebilir ve çözülemeyen, mahkemeye intikal etmesi gereken sorunları şehir kâdısı huzuruna ulaştırırlardı.⁶⁷

a.4. Kâtib-i Dâru'l-Kazâ

Fıkıh bilen kâtipler arasından seçilen Dâru'l-Kazâ Kâtibi, hem merkezde hem de vilâyet kâdılıklarında görev yapmaktaydılar. Merkezde bulunan Dâru'l-Kazâ Kâtibi'ni diğere Dâru'l-Kazâ Kâtiplerinden ayıran en önemli özellik ise onların senet yazma işinde de izinlerinin olması idi.⁶⁸ Dustûru'l-Kâtib'te Dâru'l-Kazâ Kâtibi'nin görevleri beratları zabt etmek, emlak senetlerini kaydetmek olarak sıralanmıştır. Bu kayıtlar günlük olarak kaydedilmekte ve ihtiyaç duyulduğunda bu kayıtlara müracaat edilmekteydi. Dâru'l-Kazâ Kâtibi, yazdığı her senet için bir ücret almaktaydı. Senet yüz dinar değerinde ise bu senetten kâtip, bir dirhem ücret alırdı, fakat senet yüz dinar üzerinde bir kıymete sahip ise kâtip, bir dinar ücret alır, bir dinar üzerinde kâtibin senetler üzerinden ücret almasına izin verilmezdi.⁶⁹

⁴⁹ Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yay., İstanbul 2009, s.326-327.

⁵⁰ Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1017.

⁵¹ Nahcivânî, *Dustûru'l-Kâtib*, II,108-111; Uzunçarşılı, *Medhâl*, 219; Kadyânî, *Târih Ferheng-i ve Temeddon-i İrân der Devre-i Mogül*, 90;

⁵² Hâşim Recebzâde, *Â'in-i Keşverdâri der 'Ahd-i Vezâret-i Reşidüddin Fazlullah Hemedânî*, İntişârât-i Tûs, Tahrân 1355 hş., s. 232-233.

⁵³ Ebû'l-Kâsım Kâşânî, *Târih-i Olcâyât*, (Tsh. Mihen Hanbelî), Tahrân 1348 hş., s. 76; Ebrû, 1317 hş., s. 49.

⁵⁴ Kâşânî, *Târih-i Olcâyât*, s. 131-133.

⁵⁵ Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 609.

⁵⁶ Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1021.

⁵⁷ Vassâfu'l-Hadra, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 117.

⁵⁸ Nahcivânî, *Dustûru'l-Kâtib*, II, s.181

⁵⁹ Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 613.

⁶⁰ Reşidüddin, *Sevânihu'l-Efkar*, s. 38; Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 612-613.

⁶¹ Nahcivânî, *Dustûru'l-Kâtib*, II, s. 183.

⁶² Hemedânî, 1358 hş., 239.

⁶³ Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 612-623.

⁶⁴ Nahcivânî, *Dustûru'l-Kâtib*, II, s. 196-197.

⁶⁵ Reşidüddin, *Sevânihu'l-Efkar*, s. 39.

⁶⁶ Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1005.

⁶⁷ Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1006.

⁶⁸ Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1012.

⁶⁹ Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1013.

a.5. Evrâk Müverrihi

Evrâk ya da senetlere doğru tarihleri vermekle görevli olan senet müverrihi, kâdılık makamında görev yapan bir diğer vazifeli idi. Senet müverrihi her merkezde yani Kâdı'l-Kuddât makamında hem de vilâyet kâdılıklarında görev yapmaktaydı. Senet müverrihinin bir diğer görevi ise vilâyet ve şehirlerden gelen mahkeme evrâkının suretlerini farklı ciltlere ayrılmış olan defterlere kaydetmekti. Bu defter ciltlerinin üzerlerinde defterin hangi vilâyete ait olduğu yazılmakta ve senet müverrihi bu ciltlere göre bir tasnif yapmaktaydı.⁷⁰ Vilâyet kâdı makamlarında da mahkeme senetlerinin tarihlerinin kaydedildiği ve bu senetlerin bir suretinin günlük olarak tutulduğu defterler mevcut idi. Evrâkı tarihlendirilmesi oldukça önemli olup eğer bir kişi evrâkı tarihlendirmez veya tarihi gizler ise bunun mukabili ölüm cezası idi.⁷¹

a.6. Dâru'l-Kazâ Emîni

İlhanlılar zamanında Dâru'l-Kazâ Emîni veya Hüküm Emîni olarak bilinen memur, yetimlerin, kimsesizlerin mallarını korumak ile görevli idi. Ayrıca bir mülk konusunda davacılar senetler ile mahkemeye başvuru yapıyorlarsa ve bu senetlerden hangisinin mülke ait olduğu tesbit edilemiyorsa, asıl senedi belirlemek ve doğru karar vermek için Dâru'l-Kazâ Emîni'ne müracaat edilmekteydi.⁷²

a.7. Müdür

Yargı sistemi içerisinde yer alan müdürün görevi, şahitlerin şahadetini kabul etmektir. Ayrıca şahitliği tamamlanan her hüccet için yarım dinar ücret almaktaydı.⁷³

a.8. Vekil

İlhanlı dönemi mahkemelerinde yer alan bir diğer görevli ise vekildi. Vekil, hak ve bâtil ortaya çıkması için uğraşırdı. Tarafların avukatlığını yapmaktaydı. Bir davada iki tarafın vekili bir kişi olamazdı. Bu durumda vekil azledilirdi.⁷⁴

a.9. Hükmu'l-Memâlik

Bazı davacılar ise mahkemeye başvurmadan aralarında hakem tayin ederek sorunlarını çözmeye çalışırlardı. Bu hakeme Hükmu'l-Memâlik adı verilirdi. Hakem, şer'î hukuk ve örfî hukuka mugayyir iş görmeden, iki tarafında menfaatine olabilecek şekilde sorunları çözmeye çalışırdı. Hakem, sabit olan maaşı dışında davacı taraflardan da bir miktar ücret almaktaydı.⁷⁵

a.10. Govâhân-i Adl

Yargı makamı tarafında görevlendirilen Govâhân-i Adl, taraflar arasındaki alım-satım işlerini yargı makamı adına yapmakta, bu işlemler için senet hazırlamakta ve Govâhân-i Adl'in hazırladığı bu evrâk kâdı tarafından sicillere aktarılıp saklanmaktaydı.⁷⁶

a.11. Muzekkiyân

Muzekkiyân, Mahkemede şahitlik yapan kişiler hakkında bilgi toplayan onların mahkemede doğru şahitlik yapacak kadar dürüst insanlar olup olmadıklarını inceler ve kâdıya bilgi verirlerdi.⁷⁷

a.12. Şurûtiyân

Mahkeme esnasında yapılan sorgulamada meydana gelen bütün konuşmayı kaydetmekle yükümlü olan kişilere verilen addır. Şurûfî, bu kayıtları mahkeme hüccetlere kaydetmekteydi. Bu kayıtların örnekleri ise benzer davalara örnek teşkil olması için farklı yerlere gönderilmekteydi.⁷⁸

b. İlhanlı Devleti'nde Örfî Yargı

a.1. Yargı Mahkemesi

Yargı olarak bilinen ve örfî hukuk esaslarına göre yargıda bulunulan mahkemeler, Moğol döneminin ve İlhanlı Devleti'nin önemli yargı mekanizması idi. Yargı mahkemelerinde İlhanlı devlet adamlarının Cengiz Han yasasına göre yargılandığı bilinmektedir. Kaanlar ve İlhanlı hükümdarları bazen bu mahkemelere bizzat iştirak etmekte ve bu mahkemelerde Baş Yargucu olarak karar vermekteydiler.⁷⁹ Dîvân-i Yârgû olarak da dönemin kaynaklarında ele alınan bu mahkemede daha çok Moğollar arasındaki sorunlar ele alınmaktaydı.⁸⁰ İlhanlı hükümdarı Keyhâtû, kendi hükümdarlığı zamanında yargı sistemini ayağa kaldırmış ve kendisi yargı mahkemesini başlatmıştı. Bazen İlhanlı hükümdarları yarguya iştirak etmekteydiler.⁸¹ Gâzân Han zamanında Sadreddîn Ahmed Hâlidî Zencânî, yargı mahkemesinde yargılanmış, dîvân mallarının harcanmasında suçlu bulunmuş ve Gâzân Han onun katledilmesi hükmünü vermiştir. Bu karar, Emîr Kutluğşâh ve Emîr Sutây tarafından uygulanmıştı.⁸² Yargu kanunları Cengiz Han yasası esasına bağlı idi. Moğol ümerâsı ve askerlerini yargu araştırmaların izlemek yeterli olmadığı için Emîr Bâyan Büfür, Moğol adet, gelenek, kaide ve töresini incelemek ve bir araya getirmek için Moğol ileri gelenlerinden bilgiler toplamış, toplanan bu bilgileri ileri gelenler ile müşahade etmiştir.⁸³ Böylece yargunun temel dayanağı olan Cengiz Han yasası oluşturulmuştur.

Bir kişi yargı mahkemesi tarafından yargılandığında yargucu tarafından sorgulanmaktaydı. Soruşturma anlamında da Yargu'nun başında bulunan yargucu, yargı mahkemesinin başkanı olup bazı kaynaklarda Yargu Dîvânının Hâkimi ve Yargu Emiri olarak da adlandırılmaktadır.⁸⁴ Yargu, sadece şikâyetçi olan ve suçlanan huzurunda değil, onların taraftarlarının da katıldığı bir ortamda yapılmaktaydı. Yargı sonucunda şikâyet edilen kişinin suçu sabit bulunmaz ise, şâki yani şikâyet eden yalancılık ile suçlanmakta ve yasaya uygun cezaya çarptırılmaktaydı.⁸⁵

Dönemin kaynaklarına baktığımızda Yargu Mahkemesi'nin genellikle siyasî ve malî sorunlarda kurulduğunu görmekteyiz. Keyhâtû tahta çıktığında bazı devlet adamlarını yargıda mahkemeye çıkarmış, bunlardan bazıları ceza alırken bazıları affedilmişti.⁸⁶ Siyasî ve malî sorunlar dışında savaşlardan sonra da savaş esnasında çatışmalardan kaçanlar için yargı mahkemelerinin kurulduğu Kâşânî tarafında aktarılmaktadır.⁸⁷ İlhanlı devlet ricâlî içerisinde yer alan Şemseddîn Cüveynî, Mecdü'l-Mülk Yezdî ve Emîr Nevrûz gibi Müslümanlarında yargu huzurunda mahkeme edildiği bilinmektedir.⁸⁸ Gâzân Han, Suriye'de İlhanlı ordusunun Memlükler

⁷⁰ Nahcivânî, *Düstûru'l-Kâtib*, II, s. 240.

⁷¹ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1007.

Nahcivânî, *Düstûru'l-Kâtib*, II, s. 239; Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1013.

⁷³ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1013.

⁷⁴ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 1013.

⁷⁵ Nahcivânî, *Düstûru'l-Kâtib*, II, s. 114-115.

⁷⁶ Reşidüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih*, (Tsh. Muhammed Rûşen), II, İntişârât-i Elbûrz, Tahrân 1373 h., s. 1397.

⁷⁷ Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih*, II, s. 1403.

⁷⁸ Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih*, II, s. 1404.

⁷⁹ Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, (Tsh. Mansûr Servet), s. 265.

⁸⁰ Kadyânî, *Târih Ferheng-i ve Temeddun-i İrân der Devre-i Mogûl*, s. 94-95.

⁸¹ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 831, 934-935.

⁸² Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 928.

⁸³ Nahcivânî, *Düstûru'l-Kâtib*, II, s. 30-31.

⁸⁴ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 945; Nahcivânî, *Düstûru'l-Kâtib*, II, s.31.

⁸⁵ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 271-271; Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 956.

⁸⁶ Hândmîr, *Habîbu's-Siyer*, III, s. 135.

⁸⁷ Kâşânî, *Târih-i Olcâyâtı*, s. 72.

⁸⁸ Reşidüddîn, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 932-936.

karşısında başarısız olması üzerine Şam'da bir kurultay tertip etmiş ve bu kurultayda askerî harekâta gevşek davranan sorumlular mahkeme edilmiştir.⁸⁹ Askerî alanda yaşanan sorunlar da Yargu sistemi içerisinde mahkeme edilmekteydi. Keyhâtû, Gâzân ve Olcâyûtü zamanlarında askerînin başında bulunan bazı emirler yargılanmıştır.⁹⁰ Yargılama sonucunda ortaya çıkan bilgiler bu dönemde Yargunâme adı verilen tutanaklara kaydedilmekteydi. Gâzân Han'ın başarısız Suriye seferi neticesinde hazırlanan yargu sonucunda Yargunâme adı verilen mahkeme raporları Gâzân Mahmûd Han'a sunulmuştur.⁹¹ Bir dava ikinci kez mahkeme edilecek olduğunda Yargunâme sonuçlarına göre tekrar ele alınmaktaydı.⁹²

Yargu sistemi içerisinde soruşturma yapılırken işkence yapıldığı da kaynaklarda aktarılmaktadır. İlhan Argûn'a sihir yapıldığı iddiası sonucunda soruşturmaya Tûgâncûk Hatun da tabi tutulmuştur.⁹³ Yargu sistemini yöneten Yarguci, hükümlerini yasaya göre vermekteydi. İlhanlı hükümdarları tarafından farklı Anadolu gibi coğrafyalara yönetici olarak tayin edilen şehzadeler buldukları yerlerde yargu işlerini de yürütmekteydiler.⁹⁴

Yargucular savaflara da iştirak eder, aynı zamanda emlak meseleleri için de eyaletlere gönderilirdi.⁹⁵ Yarguciler soruşturma için farklı eyaletlere de gidebilirlerdi.⁹⁶ Bazı devlet yöneticilerinin imtiyazlı olmaları yüzünden İlhanlı hükümdarı dışında kimse tarafından yargılanmadıkları da bilinmektedir. Bu kişiler Çingsâng⁹⁷ unvanı taşıyan devlet adamları idi.⁹⁸

Yargu sistemi içinde adaleti sağlamak ile görevli yetkililerden bir diğeri de Sipehsâlâr-i Memâlik idi. Sipehsâlâr-i Memâlik, yargunun düzen ve adaletinden sorumlu idi. Kanunların doğru bir şekilde uygulanmasına, yargu esnasında rüşvet ve adam kayırma gibi olumsuzlukların yaşanmamasına nezaret ederlerdi.⁹⁹

Tamamen örfî kaidelere dayanan Yargu Mahkemesi, Moğol devlet yapısının önemli unsurlarından olup, bu yargu sistemi İlhanlılar zamanında da uygulanmaya devam etmiştir. Özellikle devlet işlerinde meydana gelen sıkıntılı durumlarda Yargu Makemeleri'nin kurulduğu görülmektedir. Bu mahkemelerde yargılanan devlet adamları genel itibarı ile yüksek dereceli askerî yetkililer veya memurlar idi. İlhanlı tarihi içerisinde Yargu ile yargılanan ve bu mahkeme sonucuna göre cezası belirlenen birçok devlet adamı mevcuttur. Kısaca Yargu sistemi ve sonuçlarındaki uygulamalar İlhanlı tarihi için önemli olayları teşkil etmektedir.

b.2 Ulus Emirleri

İlhanlı Devleti'ne bağlı olan Moğol kabileleri Ulus olarak adlandırılmaktaydılar. Uluslar, İlhanlı askerî sisteminde oldukça önemli bir yere sahip olup Ulus Emiri'nin İlhanlıların son dönemlerine ait bilgilerden anladığımızı göre yargılama hakkı da mevcuttu. Reayayı muhafaza etmek, zulmü engellemek ve yağmaya mani olmak Ulus Emiri'nin görevlerindendi.¹⁰⁰ Ulus Emiri, ceza ıcrası hakkına da sahipti, fakat onun bu hakkın sadece kendî ulusu için geçerli idi. Ulus Emiri bulunduğu bölgede adaleti yargu yolu ile sağladığı için ona on bin tümen altın yani yüz bin dinar dîvân tarafından ödenmekteydi. Ayrıca haftada iki kez kâdılarının, ileri gelenlerin ve devlet büyüklüğünün katıldığı Dîvân-i Mezâlîm adıyla mahkemeler kurulmaktaydı.¹⁰¹

b.3 Dîvân-i Hakemî

İlhanlı Devleti'nin son zamanlarında kurulmuş örfî bir yargu dîvânı idi.¹⁰²

Sonuç

Moğol istilasının yaşandığı coğrafyalar sadece siyasi ve askerî değişime değil, aynı zamanda kültürel anlamda da değişime uğramıştır. İlhanlı Devleti, bu kültürel değişim çağının yerel unsurlarla bir araya geldiği önemli bir süreci yansıtmaktadır. Bu bağlamda kültürel yönü ile fazlası ile ele alınmayan İlhanlılar, aslında teşkilat yapısı ile oldukça ilgi çekici bilgileri ve sistemleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönü ile çalışmamızda İlhanlıların, yargu sistemini ele aldık.

İlhanlı yargu sistemini İslâm hukukuna dayanan şer'î ve Moğol töresine dayanan örfî yargu sistemi olmak üzere iki kısımda tasnif edebiliriz. Şer'î hukuk, İlhanlı Devleti içerisinde çoğunlukta olan Müslüman halkın adalet işlerini hallettiği gibi, İlhanlı hükümdarlarının İslâmiyet'i kabul ettikten sonra resmî hukuk yapısını oluşturmaktaydı. Şer'î hukuk ile işleyen yargu sistemi, bu dönemde kendi içerisinde bazı birimlere ayrılmakta ve bu sistemin işlenmesini sağlayan bazı görevliler ile devam ettirilmekteydi. İlhanlı Devleti şer'î yargu sistemine baktığımızda, Selçuklu yargu sisteminin bir devamı olduğunu çok rahat bir şekilde söyleyebiliriz. Keyhâtû dönemine kadar İlhanlı hükümdarının bizzat Kâdû'l-Kuddât atamasında bulunmaması, bu dönemden sonra şer'î yargının İlhanlı yargu sistemine resmî olarak dâhil edildiğini bize göstermektedir. Kadiyul kuddat, Kâdû'l-Kuddât Nâibi, Vilâyet ve Nahiy Kâdıları, Kâtib-i Dârû'l-Kazâ, Evrâk Müverrihi, Dârû'l-Kazâ Emîni, Müdür, Vekil, Hükmu'l-Memâlik, Govâhân-i Adl, Muzekkiyân ve Şurûtiyân gibi makam ve yargu sistemi görevlileri İlhanlı Devleti'nin şer'î yargu sistemini oluşturmaktadır.

İlhanlı Devleti'nde yargu sisteminin bir diğeri dayanağı ise Moğol töresine dayanarak hazırlanan Cengiz Yasası'na göre işleyen Yargû olarak bilinen Örfî yargu sistemi idi. Bu sistem Cengiz Han zamanından itibaren yazılı yasalara göre işlemekte olup, eski Bozkır Töresi'nin uygulama esasına dayanmaktaydı. Bu sistem içerisinde Baş Yarguci, ve baş Yargıcı'ye bağlı Yarguciler ve Ulus Emirleri görev yapmaktaydı. Yargu sisteminde daha çok Moğollar arasındaki davalar ve Moğol devlet idaresinde yer alan devlet adamları yargılanmaktaydı.

İlhanlı Devleti her alan da olduğu gibi yargu alanında da kültürel geçiş dönemini oluşturmaktaydı. Bu geçiş dönemi içerisinde İlhanlı devlet adamlarının İslâmiyet'i kabul edene kadar ikili bir yargu sisteminin olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Gâzân Mahmûd Han döneminden sonra İslâm Hukukuna dayanan yargu anlayışının İlhanlı ülkesinde ıslah görecer tamamen hâkim olması, örfî hukukun unutulması anlamına gelmemektedir. Mezkûr bu dönemden sonra da devlet ricâlinin yargılanmasında örfî hukuktan ve yargu sistemi içindeki mahkemelerden istifade edilmiştir. Çalışmamız ile, akademik araştırmalarda geniş bir şekilde ele alınmadığını gördüğümüz İlhanlı yargu sistemini dönemin kaynaklarından istifade ederek geniş bir şekilde ele almaya çalıştık, İlhanlı tarihinin kültürel boyutunu yeni bir bakış ile aktarmaya gayret ettik.

⁸⁹ Reşidüddîn, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 936.

⁹⁰ Mustafa Uyar, *İlhanlı (Iran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2020, s. 140.

⁹¹ Reşidüddîn, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 954.

⁹² Nahcivânî, *Düstûru'l-Kâtib*, II, s. 31.

⁹³ Reşidüddîn, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 824.

⁹⁴ Nahcivânî, *Düstûru'l-Kâtib*, II, s. 34-35.

⁹⁵ Vassâfu'l-Hadra, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, s. 267-275.

⁹⁶ Mu'ineddîn Natanzî, *Muntehibu't-Tevârih*, s. 13.

⁹⁷ Çingsâng unvanı için bkz., Özkan Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, Ankara 2020, s.332-335.

⁹⁸ Hândmîr, *Habîbu's-Siyer*, III, s. 127.

⁹⁹ Nahcivânî, *Düstûru'l-Kâtib*, II, s. 155-157.

¹⁰⁰ Nahcivânî, *Düstûru'l-Kâtib*, II, s. 11.

¹⁰¹ Nahcivânî, *Düstûru'l-Kâtib*, II, s. 10-12, 15.

¹⁰² Nahcivânî, *Düstûru'l-Kâtib*, II, s. 114-115.

KAYNAKÇA

- Aksarayî, Kerimüddîn Mahmûd, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Tsh. Osman Turan), TTK Yay., Ankara 1999.
- Alâaddin Ata Melik b. Bahâeddîn b. Muhammed b. Muhammed Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, (Haz. Muhammed b. Abdulvahhâb Kazvîni), I-II-III, İntişârât-i Donyâyi Kitâb, Tahrân 1329 hş.
- Alâaddin Ata Melik Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, (Tsh. Mansûr Servet), İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahrân 1362 hş.
- Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev. Ahmet Temir), TTK, Ankara 1995.
- Âştiyânî, Abbâs İkbâl, *Târih-i Mogûl ve Evyâl-i Eyyâm-i Teymûri*, I-II, İntişârât-i Nâmek, Tahrân 1374 hş.
- Âştiyânî, Abbas İkbâl, *Târih-i Mogûl*, Emîr Kebîr, Tahrân 1365 hş.,
- Âştiyânî, Abbâs İkbâl, *Târih-i Mogûl*, İntişârât-ı Sâhil, Tahrân 1390 hş.
- D'ohsson, M. Baron C., *Moğol Tarihi*, (Çev. Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov), IQ Yay., İstanbul 2006.
- Dayı, Özkan, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, Ankara 2020.
- Dayı, Özkan, *Ortaçağ Türk Devletleri'nde İç Güvenlik ve Asayiş*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2014.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî, *Habîbu's-Siyer*, (Tsh. Doktor Muhammed Debîr Siyâkî), III, Kitâbfulûş-i Hayyâm, Tahrân 1333 hş.
- Hemedânî, Reşîduddîn Fazlullah, *Sevânihu'l-Efkâr*, (Tsh. Muhammed Takî), İntişârât-i Kütübhâne-i Merkezî, Tahrân 1358 hş.
- Hemedânî, Reşîduddîn Fazlullah, *Câmi'u't-Tevârih*, (Tsh. Doktor Behmen Kerîmî), İntişârât-i İkbâl, Tahrân 1374 hş.
- Hemedânî, Reşîduddîn Fazlullah, *Câmi'u't-Tevârih*, (Tsh. Muhammed Rüşen), I-II, İntişârât-i Elbûrz, Tahrân 1373 hş.
- Herevî, Seyf b. Muhammed b. Yakûb, *Târihnâme-i Herât*, (Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd), İntişârât-i Esâtîr, Tahrân 1383 hş.
- İbn-i Bibî, Hüseyin b. Ali b. Cafer, *Ahbâr-i Selâcika-i Rûm Ahbâr-i Selçukiyeye El-Evâmirü'l-'Alâiyye fi'l-Umûri'l-'Alâiyye*, (Tsh. M. Cevad Meşkûr), İntişârât-i Kitâbfulûşî-yi Tahrân, Tahrân 1350 hş.
- Kadyânî, Abbas, *Târih Ferheng-i ve Temeddin-i İrân der Devre-i Mogûl*, İntişârât-ı Ferheng-i Mektûb, Tahrân 1384 hş.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'shâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, Dârü'l-Kutb, Kahire 1337 hş.
- Kamalov, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yay., İstanbul 2003.
- Kâşânî, Ebû'l-Kâsım, *Târih-i Olcâyütü*, (Tsh. Mihen Hanbelî), Tahrân 1348 hş.
- Kazvîni, Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî, *Târih-i Guzîde*, (Haz. Abdülhüseyn Nevâ'î), İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahrân 1387 hş.
- Kirmânî, Nâsireddîn Münşî, *Simt-ül 'Ula lil Hazret-il 'Ulyâ der Târih-i Karahitayiyân-i Kirmân*, (Tsh. Abbâs İkbâl Kâşânî), İntişârât-i Esâtîr, Tahrân 1362 hş.
- Mîrhând, Mîr Seyyid Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, I-XI, Pîrûz, Tahrân 1339 hş.
- Muhammed b. Hândşâh b. Mahmûd, *Ravzatu's-Safâ*, V, (Tsh. Cemşid Kiyânfer), İntişârât-i Esâtîr 1380 hş.
- Naheivânî, Muhammed b. Hindüşâh, *Dustûru'l-Kâtib fi Ta'yînu'l-Merâtib*, İdâre-i İntişârât-i Dâniş, I-II, (Tsh. Abdülkerîm Alioğlu Alizâde), Moskova 1976.
- Natanzî, Mu'ineddîn, *Muntehibu't-Tevârih-i Mu'ini*, Esâtîr, Tahrân 1383 hş.
- Ögel, Bahaeddin, *Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Yay., İstanbul 2002.
- Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara 1982.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yay., İstanbul 2009.
- Petruşevsky, I. P., *Târih-i İctimâ'i- İktisâdiyi İrân der Devre-i Mogûl*, (Trc; Ya'kûb Âjend), İntişârât-i İtlâ'ât, Tahrân 1369 hş.
- Recebzâde, Hâşim, *Â'in-i Keşverdârî der 'Ahd-i Vezâret-i Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî*, İntişârât-i Tûs, Tahrân 1355 hş.
- Spuler, Berthold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara 2011.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim Muhammed), İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahrân 1343 hş.
- Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, (Tsh. Abdülmuhammed Âyetî), Müessesesi-i Mutâla'ât ve Tahkîkât-i Ferhengî, Tahrân 1372 hş.

Şirâzî, Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah, Tahrîr-i Târih-i Vassâf, (Tsh. Abdulmuhammed Âyetî), İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İrân, Tahrân 1346 hş.

Tetevî, Mollâ Ahmed-Kazvînî, Asâf Hân, *Târih-i Elfi*, (Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Meed), I-VI, Şirket-i İntişârât-i 'İlmî ve Fehengî, Tahrân 1382 hş.

Uyar, Mustafa, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2020.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhâl*, TTK, Ankara 1988.

Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1994.

EXPENDED ABSTRACT

With the arrival of the Mongols to the Middle East, we see that a new administrative and cultural era has begun in the region. In this new time period, which is a period of change, we see that the factors of the Islamic civilization and the Mongolian traditions, which were a part of the Steppe civilization, intertwined and settled in all the systems that formed the rule in Middle East from 1231 until the collapse of the Ilkhanid State. In terms of the judgment system, the Ilkhanid period is a period in which the Islamic tradition, which is the judicial and legal mentality before the Mongolian domination and the unwritten law rules of the Steppe civilization, were carried out together with the understanding of law that was formed by the law of Genghis Khan. In the legal understanding of the Ilkhanid State, sharia law and Genghis Khan laws were applied together. In this cultural transformation, we aim to examine the practice of the Ilkhanid State in the formation of its own judiciary in the region where the Islamic understanding is dominant in the judicial system.

The geographies where the Mongol invasion took place were not only subject to political and military change, but also culturally. The Ilkhanate State reflects an important process in which this age of cultural change comes together with local elements. In this context, Ilkhanians, which are not dealt with with their cultural aspects, actually contain very interesting information and systems with their organizational structure. In this respect, we discussed the judicial system of the Ilkhanians in our study.

We can classify the Ilkhanian judicial system in two parts: the Islamic law based on Islamic law and the traditional judicial system based on the Mongolian tradition. Sharia law, as it took care of the justice affairs of the majority Muslim people in the Ilkhanid State, formed the official legal structure after the Ilkhanid rulers accepted Islam. The judicial system, which operated with Shariah law, was divided into some units within itself during this period and continued with some officials who made this system work. When we look at the religious judicial system of the İlhanlı State, we can easily say that it is a continuation of the Seljuk judicial system. Until the period of Keyhâtû, the Ilkhanid ruler did not personally appoint Kâdiu'l-Kuddât, which shows us that the religious judiciary was officially included in the Ilkhanid judicial system after this period. Kadiyul kuddat, Kâdiu'l-Kuddât Nâibi, Vilâyet and Nahiye Kâdıları, Kâtib-i Dâru'l-Kazâ, Evrâk Müverrihi, Dâru'l-Kazâ Emîni, Director, Vekil, Hükmu'l-Mamâlik, Govâhuzkiy-i Adl, and Şurûtiyân, authorities and judicial system officials constitute the religious judicial system of the İlhanlı State.

Another basis of the judicial system in the Ilkhanate State was the Ordinary judicial system known as the Judiciary, which operates according to the Cengiz Law, which was prepared based on the Mongolian tradition. This system has been operating in accordance with written laws since the time of Genghis Khan and was based on the practice of the old Steppe Ceremony. In this system, the Chief Judge, the Chief Judge and the Nation Orders were serving. In the judicial system, mostly the cases between the Mongols and the statesmen who took part in the Mongolian state administration were tried.

The Ilkhanate State constituted the cultural transition period in the judiciary as in every field. In this transition period, we can say that there was a dual judicial system until the Ilkhanid statesmen accepted Islam. Especially after the period of Gâzân Mahmud Han, the understanding of the judiciary based on Islamic Law was fully prevailed in the İlhanlı country, does not mean that the customary law was forgotten. After this period, the use of common law and courts within the judicial system was used in the trial of the state request. With our study, we tried to evaluate the İlhanlı judicial system, which we saw not to be addressed extensively in academic research, by making use of the sources of the period, and we tried to convey the cultural dimension of Ilkhanian history with a new perspective.